

відносин, а середні держави лише видозмінюють їх із середи. На підставі мотиваційного критерію велика держава має глобальні зовнішньополітичні наміри, прагнучи зберегти або змінити певний світовий порядок. Натомість середня держава має вибіркочу зацікавленість у видозміні окремих функціональних чи регіональних сфер уже існуючої системи міжнародних відносин.

С. Фомін,

кандидат економічних наук

ЕВОЛЮЦІЯ ЄВРОСОЮЗУ В КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ

На основі вивчення досвіду функціонування ЄС та деяких інших інтеграційних угруповань у роботах автора робиться висновок, що менш розвинені форми економічної інтеграції є також менш ефективними і що більш просунуті форми забезпечують більш раціональний розподіл та використання факторів виробництва, економію матеріальних та фінансових ресурсів тощо. Так, наприклад, митний союз, який передбачає уніфікацію митних тарифів країн-учасниць та проведення ними спільної митної політики щодо третіх країн, дозволяє забезпечити повне скасування мита та кількісних обмежень (квот) у взаємній торгівлі між його учасниками. Перевага митного союзу перед просто зоною вільної торгівлі полягає також у значному скороченні адміністративних витрат на утримання митних та прикордонних органів, у скороченні попиту на імпорт деяких товарів із країн, що не належать до союзу.

Економічний союз у межах ЄС дозволяє забезпечити вільну торгівлю не тільки товарами, але й послугами, свободу руху капіталів та робочої сили і, таким чином, дає країнам-членам можливість отримати економію витрат та ресурсів унаслідок створення спільного ринку й відповідного зростання масштабів виробництва. Досвід ЄС показує, що чим тісніша інтеграція, тим більшим є обсяг іноземних прямих інвестицій, що приходять до країн-членів інтеграційного угруповання з третіх країн. Це пояснюється збільшенням економічного простору, вільного від тарифних та нетарифних обмежень, на якому можна збувати товари, вироблені за допомогою таких інвестицій. Робиться

висновок, що найвищий рівень відносно повної лібералізації зовнішньої торгівлі (абсолютно повної лібералізації у світі не існує), включаючи торгівлю послугами, може бути досягнутий тільки в умовах економічного та валютного союзу такого типу, який був створений у межах ЄС і який передбачає уніфікацію або, принаймні, гармонізацію не тільки зовнішньоекономічної, а й внутрішньої соціально-економічної, валютної та науково-технічної політики.

Бажання правлячих кіл центральноєвропейських країн за будь-яку ціну та якомога швидше приєднатися до ЄС можна пояснити політичними причинами та надіями — отримати допомогу зі структурних фондів ЄС, які призначені для підтримки менш розвинених країн-членів ЄС. Проте невеликий у порівнянні з "старими" членами обсяг доплат із структурних фондів, включаючи обсяг компенсаційних платежів для фермерів країн Центральної Європи, поставить національних товаровиробників нових країн-членів у невигідне становище в порівнянні з підприємцями "старих" країн-членів. Цьому також буде сприяти скасування новими країнами-членами ЄС з 1 травня 2004 р. останніх бар'єрів на шляху імпорту з західних країн-членів ЄС. Вільне пересування товарів, послуг і капіталів у рамках ЄС загострить конкуренцію на національних ринках нових членів ЄС, що може призвести до закриття багатьох підприємств, загостренню проблеми безробіття, особливо в аграрному секторі, та міграції кваліфікованих робітників і спеціалістів до більш розвинених держав Євросоюзу. Хоча передбачається не розповсюджувати на нових членів право вільного переміщення робочої сили з цих країн до "старих" членів ЄС протягом 2—7 років (Німеччина й Австрія мають намір увести мораторій на трудову імміграцію терміном на 7 років), це практично не стосується наукових працівників та висококласних спеціалістів (наприклад, програмістів). Іншими словами, розвинені країни-члени ЄС, як і раніше, продовжуватимуть практику "переманювання мізків" із менш розвинених членів ЄС. Є всі підстави вважати, що вступ нових, відносно слабозрозвинених центральноєвропейських країн в ЄС може призвести до створення в межах Євросоюзу двох зон: основного ядра зі "старих" розвинених членів (які вступили в постіндустріальну фазу розвитку) та зони "периферійних" країн, підпорядкованих ядру, у які будуть

переміщатися індустріальні, відносно трудомісні виробництва з більш розвинених західноєвропейських країн-членів. Слід відмітити, що західноєвропейські виробники рідко передають у менш розвинені нові країни-члени ЄС секрети найсучасніших унікальних технологій, не маючи наміру відмовлятися від монополії на їх виробництво. Навіть у разі передачі звичайних технологій західні корпорації прагнуть тримати процес під контролем. Створюючи підприємства в центральноевропейських та східноєвропейських країнах, вони здебільшого прагнуть обмежити їхні функції лише складанням уже готових комплектуючих частин, виготовлення яких здійснюється в самих західних країнах, або перенести в менш розвинені країни "брудні", з екологічної точки зору, і трудомісні технології. Можна зробити висновок, що різке соціально-економічне та науково-технічне розшарування між двома групами членів ЄС ще довго буде неможливо повністю подолати, зокрема, у зв'язку з небажанням розвинених країн Євросоюзу нести всі дуже великі фінансові витрати, необхідні для надання допомоги новим членам з метою "підтягування" їх до рівня розвитку найбільш розвинених країн ЄС. Вступ колишніх "соцкраїн" в ЄС — це цілком закономірне явище. Малі або навіть середні (як Польща) країни, які не мають будь-яких значних власних природних ресурсів, сучасної конкурентоспроможної науково-технічної та промислової бази, широкого виходу на світові ринки, можуть більш-менш достойно існувати лише в межах інтеграційних союзів, ядром яких є більш потужні й розвинені держави, які беруть їх, так би мовити, "на буксир" (звичайно, на своїх умовах). Іншими словами, колишні "соцкраїни" після виходу з "соцтабору" і розпаду СРСР були апріорі приречені на політичну та економічну залежність від Заходу в обмін на прилучення (хоча і не зовсім повне) до плодів сучасної техногенної цивілізації.

У цьому зв'язку автор не погоджується з поширеною думкою, що вступ до ЄС нових членів є результатом виконання так званих "копєнгагенських критеріїв". Серед цих критеріїв — забезпечення демократії, прав людини і прав меншин; існування діючої ринкової економіки; здатність взяти на себе обов'язки членства в ЄС. Насправді жодна з центральноевропейських

та балтійських країн-нових членів ЄС не виконала цих критеріїв у повному обсязі (навіть гуманітарних критеріїв, як свідчить політика щодо російськомовних меншин у Латвії та Естонії). Зараз із числа країн Центральної Європи лише Словенія за валовим національним продуктом наближається до стандартів ЄС: її ВВП на людину становить близько 50% від середнього рівня цього показника ВВП по ЄС. Прийом центральноєвропейських держав до ЄС мало пов'язаний із реальним виконанням копенгагенських критеріїв. Абсорбція цих країн до ЄС була запланована ще до появи будь-яких копенгагенських критеріїв. Якоюсь мірою це заповнення вакууму, що утворився після розпаду СРСР та соціалістичної системи, і повернення ситуації в Європі на ті позиції (принаймні, в економічному сенсі), які існували на 1 серпня 1914 р. (на початок Першої світової війни), коли більша частина того простору, на якому розташовані ці країни, входив або в німецьку "Серединну Європу" (тобто в Німеччину та в Австро-Угорщину), або з давніх часів був об'єктом німецької колонізації (Латвія та Естонія).

На погляд автора, в Україні домінує не зовсім реалістична думка, що головна перешкода на шляху України до ЄС — це "поведінка" самої України, характер її внутрішньої та зовнішньої політики, ступінь успіхів на шляху ринкових реформ та економічного розвитку, рівень виконання своїх міжнародних зобов'язань тощо. Тобто панує думка, що якщо критерії вступу до Євросоюзу будуть виконані, Україна може сподіватися на повноправне членство. Часто забувають про ще один, четвертий критерій: необхідність не зашкодити "спроможності Європейського Союзу абсорбувати нових членів". Суть цього критерію — забезпечення того, щоб вступ нових країн не послабив ефективність механізмів Євросоюзу, не завдав шкоди процесам поглиблення європейської інтеграції. На думку автора, цей критерій є особливо актуальним для визначення політики ЄС щодо перспектив членства України (а також, можливо, Туреччини та деяких балканських країн) в Євросоюзі в контексті його безпрецедентного розширення. Ясно, що "абсорбувати" Україну або Туреччину в Євросоюз з їх відповідно 48 млн і більш ніж 70 млн населення (населення Туреччини до того ж зростає майже на 2% за рік) набагато важче, ніж будь-яку малу центральноєвропейську або балканську країну. В ЄС є розуміння того, що перехід за межі того розширення, яке відбулося

в травні 2004 р., може призвести до зниження ефективності Євросоюзу. Крім того, чимало західних політиків вважає, що при прийомі нових кандидатів Євросоюз повинен враховувати не тільки стан виконання ними копенгагенських критеріїв, але й те, як ці кандидати "впишуться" в європейські цивілізаційні та культурні норми.

На шляху євроінтеграційної політики України постають перешкоди, які часто не залежать від неї самої. Зокрема, труднощі та нові проблеми, які виникають перед Євросоюзом у процесі його розширення та інституціональної перебудови, неможливість зараз прогнозувати всі наслідки прийому в ЄС великого числа відносно слаборозвинених країн, песимістичні прогнози щодо можливої втрати Євросоюзом своєї ефективності та "європейської ідентичності" внаслідок такого розширення — усе це може сприяти реалізації вимог консервативних політиків, що відображають настрої широких кіл населення західноєвропейських країн, зупинити подальше розширення ЄС і визнати східні кордони Польщі, Угорщини і Словаччини остаточними східними кордонами Євросоюзу. У зв'язку з цим Євросоюз може не погодитися на угоду про асоціацію між ЄС та Україною на зразок тих угод, що були укладені між центральноєвропейськими країнами та ЄС, тобто таких угод, які передбачають можливість отримання повноправного членства і на укладенні яких наполягає українська сторона на переговорах з Євросоюзом. Крім того, важливою перешкодою на шляху євроінтеграції України є зростаюче економічне та технологічне відставання від провідних країн Заходу. Оскільки економіка країн-членів Євросоюзу також не стоїть на місці, економічний та технологічний розрив між ними та Україною постійно зростає. І головна проблема тут не в просто кількісній різниці між показниками ВВП на людину, а в якісній характеристиці економічного зростання в ЄС і Україні. У той час як економіка ЄС вступила в постіндустріальну фазу розвитку на основі застосування новітніх знань і технологій, сучасне економічне зростання в Україні — це просто компенсаційне зростання в традиційних індустріальних галузях, які довгий час знаходились у стані стагнації, використовують, значною мірою, застарілу енергоємну технологію, експортують на світовий ринок переважно напівфабрикати, сировину та промислові

вироби традиційних трудомістких галузей. Цікаво відмітити, що після всіх останніх років зростання ВВП України на початок 2004 р. становив тільки 54,3% від рівня 1990 р.

Той факт, що частка експорту в країни ЄС у загальному обсязі українського експорту зростає, деякі українські прихильники "європейського вибору" розцінюють як дуже позитивний факт, що може сприяти прискоренню входження України в Євросоюз. Але, якщо слідувати такій логіці, то численні країни Африки, експорт та імпорт яких майже повністю сконцентровані на Євросоюзі, повинні були б давно стати його членами. На думку автора, зростання частки українського експорту в ЄС і відносне скорочення частки експорту в Росію лише свідчить про процес примітивізації структури економіки України, про закріплення ролі України на європейському ринку як експортера головним чином продукції трудомістких та пов'язаних з негативними екологічними наслідками галузей, у яких розвинені західні держави зараз скорочують своє національне виробництво. Крім того, питома вага України в загальному імпорті Євросоюзу зараз становить лише 0,4%, а в експорті — 0,5%, тобто Україна не займає будь-якого суттєвого місця в зовнішній торгівлі Євросоюзу та в його зарубіжних інвестиціях.

У даний час екстенсивні чинники, що забезпечували економічне зростання в Україні в останні роки, практично вичерпані. Щоб не допустити нового падіння виробництва в Україні, необхідно впровадити інноваційну модель структурної перебудови й економічного росту, розвивати економіку на основі використання інтелектуального потенціалу країни, іншими словами, створювати економіку, засновану на використанні знань. У розвинених країнах "економіка знань" є зараз найважливішим чинником соціально-економічного розвитку.

Економіка знань у якості найголовніших своїх компонентів включає, по-перше, ті галузі виробництва, у яких використовуються насамперед "високі технології", а по-друге, ту частину сектора послуг, у якому надаються послуги, насичені знаннями. До таких галузей відносяться, зокрема, інформаційно-комунікаційні технології, електроніка, біотехнології, фармацевтика, виробництво космічної та авіаційної техніки, нанотехнології. Автор вважає, що на сучасному етапі, незважаючи на економічне зростання останніх років, Україна не тільки не відповідає вимогам постіндустріального розвитку, але й втрачає

поступово свій науково-технічний потенціал, накопичений за часів СРСР. Серед конкретних проявів цього процесу слід вказати на скорочення або цілковите згортання наукових досліджень, особливо в галузі точних наук. Причина цього — зменшення або навіть повне припинення державної підтримки.

Щоб досягти рівня сучасного розвитку, усі розвинені країни спочатку пройшли тією чи іншою мірою стадію мобілізаційної економіки з ефективним державним контролем за валютними та фінансовими потоками, регулюванням цін, запровадженням протекціоністської торговельної та валютної політики, прямим та непрямим державним субсидуванням національної промисловості та сільського господарства. В умовах сучасного розподілу світових ринків між транснаціональними корпораціями розвинених країн, у світлі протекціоністської та агресивної економічної політики Заходу єдиний засіб для відсталих країн скоротити постійно зростаючий економічний і технологічний відрив від розвинених держав — це, по-перше, задіяти державні важелі регулювання економіки з метою використання та мобілізації всіх національних ресурсів розвитку, рішуче зупинивши відтік капіталу за кордон, а по-друге, повною мірою використовувати можливості регіональної економічної інтеграції.

Розглядаючи питання, чи можливе в Україні використання тих мобілізаційних або кейнсіанських методів, що їх використовували нові індустріальні, а також західноєвропейські країни в 50—60-х рр. минулого століття під час створення основ ефективної сучасної економіки, автор вважає, що це вимагає, по-перше, перегляду всього комплексу економічних зв'язків України з країнами Заходу та прозахідними організаціями (МВФ, Світовий Банк, ЄБРР, Рада Європи), а по-друге, відмови сучасної еліти України від значної частини тих привілеїв та доходів, які вона зараз отримує саме в результаті існування компрадорсько-ліберальної моделі з її економічною неефективністю та глибокою соціальною нерівністю. Крім того, якщо б Україна стала використовувати досвід нових індустріальних країн, таких, як Малайзія, Південна Корея, Китай, Тайвань, то це не відповідало б тим економічним передумовам вступу до Євросоюзу, які Україна поставила як ціль економічної стратегії, адаптуючи свою законодавчу базу до стандартів ЄС і сподіваючись таким чином увійти до Євросоюзу в якості повноправного члена.

Мета української зовнішньоекономічної політики щодо ЄЄП та СНД — створити умови для безмитної торгівлі українськими товарами на російському та євразійському ринках та одержувати енергоресурси з Росії без експортних мит та ПДВ, зберігаючи при цьому повну свободу дій відносно третіх держав, зокрема, щодо ЄС. Згідно з такою установкою, співробітництво в межах ЄЄП має тактичний характер і має бути підпорядковано головній стратегічній меті української зовнішньої політики — досягненню повноправного членства в Євросоюзі, тобто це політика одночасної гри на двох фронтах, політика маневрування між Росією та ЄС. Але чи можлива практична реалізація ідеї зони вільної торгівлі без товарних вилучень і обмежень із Росією та іншими членами ЄЄП з одночасним збереженням стратегічного курсу на вступ в Євросоюз?

Автор вважає, що "ідеальна формула" (тобто, зона вільної торгівлі без обмежень із Росією та іншими країнами ЄЄП з одного боку і одночасне просування України на шляху до повноправного членства в Євросоюзі з іншого), на практиці нереальна. Реальна лише можливість створення зони вільної торгівлі з певними товарними вилученнями з режиму вільної торгівлі та обмеженнями. У разі ж отримання Україною асоційованого членства в ЄС їй довелося би кардинально переглянути (а можливо, і скасувати) усі домовленості про вільну торгівлю з Росією та іншими країнами ЄЄП, ввести візовий режим з усіма країнами СНД, запровадити євро замість гривні, передати функції зовнішньоекономічної політики наднаціональним органам ЄС.

Автор підкреслює, що для держав-членів ЄЄП важливим є не тільки режим вільної торгівлі товарами, але й вільна торгівля послугами, розвиток виробничої кооперації та спеціалізації, науково-технічного співробітництва, створення спільних підприємств, фінансово-промислових груп, вільний рух робочої сили та громадян тощо. Для розвитку цих напрямів зони вільної торгівлі й навіть митного союзу недостатньо. Ці напрями співробітництва можна розвивати лише в межах більш просунутих форм економічної інтеграції, таких, як економічний або валютно-економічний союз. У той же час зона вільної торгівлі в межах СНД без будь-яких товарних вилучень може призвести, як стверджують російські економісти, до значних

фінансових втрат для Росії, і це одна з головних причин того, що протягом багатьох років Росія не ратифіковувала цю угоду. Проте Росія готова піти на втрати для свого бюджету, скасувавши мито та ПДВ на експорт енергоносіїв та включивши їх у режим вільної торгівлі, у випадку, якщо Україна погодиться на більш тісні інтеграційні зв'язки з Росією у вигляді, принаймні, митного союзу. Позиція Росії зрозуміла. Митний або економічний союз — це довготривале тісне співробітництво, яке в перспективі покриє первісні витрати, і заради його створення Росія готова піти на такі витрати в короткостроковій перспективі. Але якщо для України співробітництво з Росією, зона вільної торгівлі в межах ЄСП — це щось тимчасове, необхідне лише для безмитного матеріального та ресурсного забезпечення України на період підготовки до її вступу в Європейський Союз, то дуже сумнівно, що Росія піде ради цього на будь-які значні втрати для свого бюджету і включить енергоносії в режим вільної торгівлі. Хоча, звичайно, зараз ще важко сказати, як на практиці буде виконуватися нещодавно ратифікована угода по ЄСП.

На думку автора, євроінтеграційний курс України не дозволяє їй розвивати глибоку інтеграцію зі своїми східними сусідами на євразійському напрямі. Крім того, певні керівні кола в Євросоюзі побоюються і не бажають будь-якої тісної інтеграції України та Росії. Не маючи ясних та визначених планів щодо євроінтеграції України в якості повноправного члена ЄС, керівники Євросоюзу в той же час намагаються "тримати Україну при собі", посилаючи періодично "сигнали" про гіпотетичну можливість її входження в ЄС в якомусь невизначеному майбутньому. Думається, що такі сигнали, підживлюючи євроінтеграційні надії та ілюзії в українських політичних колах, мають на меті запобігти можливості створення ефективного інтеграційного об'єднання на пострадянському просторі, який Захід уже давно розглядає як один із пріоритетних регіонів для свого політичного та військово-стратегічного контролю, а також як ринок збуту для своєї промисловості та джерело сировини і напівфабрикатів.